

FONTES LINGVÆ VASCONVM

stvdia et
docvmenta

SEPARATA

Año XLVI • Número 117 • 2014

Xahoren Aitor Hegoaldeko XIX.
mendeko narratiban

ANA M. TOLEDO

FONTES LINGVÆ VASCONVM stvdia et docvmenta

Xahoren Aitor Hegoaldeko XIX. mendeko narratiban <i>Ana M. Toledo</i>	5
Artzibarko aldaera deitu izanaren inguruan (8 – Elkanoko aldaerarekiko zenbait elkaketa) <i>Koldo Artola</i>	25
Oinarrizko emozioen ezaugarri akustikoez <i>Iñaki Gaminde / Urtza Garay / Aintzane Etxebarria / Asier Romero</i>	101
Euskal hitz-ordenaren norabidea: idealismo ideologikotik pragmatismo komunikatiborantz <i>Julian Maia</i>	121
Juan Arin Dorronsororen «Material Toponímico» argitaragabearen 25. paper-zorroa <i>Luis Mari Zaldúa</i>	169
A Descriptive Analysis of Basque Hypocoristics <i>Patxi Salaberri Zarategi / Iker Salaberri Izko</i>	187

Año XLVI
Número 117
2014

Xahoren Aitor Hegoaldeko XIX. mendeko narratiban

ANA M. TOLEDO*

Agustin Xahok 1845ean argitaratu zuen *Aitor. Légende Cantabre* idazlana *Ariel* aldizkariko ale desberdinetan. Bertan Aitor eraikitzen zuen euskaldunen Aitalehen legez.

Euskaldunen Aitalehena baldin bazen, Pirinioen bi aldeetara zituen ondorengoak. Bi alde horietako bateko ondorengoaren eskutik sortu eta, handik ia lau hamarkadatarra igaroko da beste aldeko ondorengoaren idazlanetara: Iparretik Hegorako jauzia 70. urteen bukaeran egiten du. Datak ez dirudi kausalitatearen fruitu. Kasualitatearena baino gehiago kausalitatearen antza du; izan ere, justu bigarren gerrate karlistaren amaieran ezarritako foru-ezeztatzearen ostean bihurtzen da Aitor Hegoaldeko zenbait testutako subjektu. Foru-ezeztatzeak bi urte indarrean zeramatzanean taxutu zen gaztelaniarako itzulpena. Arturo Kanpionek moldatua¹, 1878-1879 urteen artean plazaratu zuen *Revista Euskarako* zenbaki desberdinetan². Ordurako, ordea, kontakizunaren esparrua ere harrapatua zuen: Francisco Navarro Villosladaren *Amaya o los vascos en el siglo VIII*³ eleberri historikoak⁴ egina zion leku. Idazle nafararren *Amaya*, 1879an liburu batean kaleratu aurretik ere ezaguna zen, 1877an hasita *Ciencia Cristiana* aldizkariaren aleetan argia ikusten joana zelako (1877-1879). Eleberri horrek kontatutako istorioan parte hartzen duen

* Deustuko Unibertsitatea.

¹ Zinez, moldatua; izan ere, Kanpionek bere gogara darabil jatorrizkoa. Vahan Sarkisian-ek funtsezkotzat jotzen dituen bost desberdintasun atzematzen ditu jatorrizkoaren eta itzultzaileak eman bertsioren artean. «Arturo Campión: traductor y coautor de la leyenda» izenburupean aztertzen ditu bi testuen arteko aldeak. Ik. V. Sarkisian, 2008, «Estudio preliminar», in J. A. Chaho, *Aitor. Légende Cantabre. Aitor: Leyenda Cantabra. Aitor-Kantabriar kondaira*, Erevan-Bilbao, Asoghik, 74-78.

² «La leyenda de Aitor», *Revista Euskara*, I, 1878, 220-230, 241-248, 281-289; II, 1879, 12-17, 44-52.

³ Aurrerantzean *Amaya* izenburura laburtuko da.

⁴ Honela dio J. Juaristik: «*El propio autor define Amaya como un 'centón de tradiciones eúscaras'. Y efectivamente, eso es, al menos en parte, Amaya: un compendio de tradiciones apócrifas, un híbrido de leyenda y novela histórica*». J. Juaristi, 1987, *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, Madrid, Taurus Ediciones, 124.

Amagoia izeneko pertsonaiak, ilbete-festa batean Aitorren Euskal Herrirako etorrera errezitatuko du.

Ez da hor agortzen Aitor Aitalehenaren tokia gaztelaniaren barrutian: Bizente Aranek idatzitako legendetako bi lekuko. Batak, «Aitor» du izenburu; besteak, «Iberia ó la ninfa del Zadorra». Biak *Los últimos iberos: Leyendas de Euskaria* (1882) bilduman jaso zituen⁵.

Gaztelaniaz idatzitako kontakizunean ibili ondotik dator euskarazkora. Karmelo Etxegaraik Donostiako euskal festen literatura-lehiaketako legenden sailera «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera» aurkeztu 1882an eta, Ohorezko Aipamena irabazi zuen.

Donostiako euskal festek saritu zuten legendak kontatzen duen istorioa ez da Etxegaraik asmatutakoa: Navarro Villosladaren *Amaya* eleberrian Amagoia pertsonaiak errezitatuko gertaeren itzulpen libre samarra baino ez da. Libre samarra, besteak beste, zenbait pasarte itzuli gabe uzten dituelako.

Etxegaraik ez dio inolako aipamenik egiten erabilitako iturriari, ez egileari, ez testuari, ezta jatorrizkoan Aitorren etorrera kontatzen zuen esatariari ere. Ez du iragartzen Navarro Villoslada duela iturburu, ezta honek *Amaya* eleberriko Amagoia pertsonaiaren ahotsera eraman zuenik ere. Hona, itzultzen hasi aurretik, Etxegaraik bere kabuz eransten duena: «Jakiña da Euskaldunen artean gure anziñako guraso Aitor'ek diabetatu zuela Euskal-Erria. Itz gutxian bada ere, esan dezagun nola ta zeren bidez izandu zan gure Aitalenenaren etorrera»⁶.

Jarraian, Amagoiak ilbete-festan Aitorren etorreraz kontatutakoa euskaratzeari ekiten dio.

Beraz, Xahok legenda gisa ezagutzera eman zuen Aitorrek eleberri historikoa eta legenda ditu bizileku Hegoaldeko XIX. mendeko narratiban. Hegoaldeko kontakizunean agerrera egin baino hogei eta hamabi urte lehenago jaiota zegoen Xahoren testuan, baina, noiz iritsiko eta, Aitalehenaren ondorengo hauen eraketa politikoak aldaketak jasan berri dituenen. Heltzen denean, berriz, gelditzeko da; izan ere, hiru hamarkada luzeetan arretarik erakarri ez duen pertsonaia, 1876an foru-ezeztatzea ezarri eta hurrengo bost urteetan kontakizun desberdinetako subjektu bihurtuko da, Xahok XIX. mendearen lehen erdiaren bukaera alderako jendarteratuta zeukan Aitor Aitalehena. Datozen lerroen helburua honakoa izango da: Xahok sortutako Aitor erreferentzia legez hartuaz, Hegoaldeko idazleen kontakizunek nola moldatu zuten atzematea. Azterketarako erabiliko den bideak erkaketa izango du euskarri. Egia da kontakizunok osatutako corpusa ez dela zeharo homogenoa, Aitor oinarri duen berbaldia autonomia-maila berdina izatera iristen ez delako testu guztietan. Gainerakoetan ez bezala, *Amayan*, eleberriak kontaturiko istorioaren zati baino ez da, istorio horretan parte hartzen duen pertsonaia batek ospakizun batean kanporatutako errezitazio bat baino ez. Osotasunari ekarriren bat egiteko txertatutako zati den aldetik, menpeko

⁵ «Aitor» 1881erako argitaratua zuen. Ik. *Euskal-Erria*, II, 77-80. «Iberia ó la ninfa del Zadorra» 1880ko abenduan idatzitakotzat jotzen du. Ik. V. de Arana, 1983, *Los últimos iberos. (Leyendas de Euskaria)*, Bilbao, Editorial Amigos del Libro Vasco, 357. Edizio honetatik jasoko dira aipamenak.

⁶ K. Etxegarai, «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera», in A. M. Toledo (ed.), 1990, *Leiendak*, Donostia, Etor, 151.

zaio eta ezin beha daiteke osotasun horretatik bereizirik. Ondorioz, *Amayak* azaltzen duen Aitor ezin isola daiteke inguratzen duen testuinguru zabaletik eta eleberriak harilkatzen duen mataza osoaren argitan arakatzea eskatzen du.

1. XAHO: AĪTOR. LÉGENDE CANTABRE (1845)

Hegoko idazleak ororen ondareko balitz bezala bereganatu zuen Aitor eta ez egile jakinaren ondare moduan. Aipu bakar bat ere ez zerrendatu diren testuetan. Iturria ezkututzen da: ez egilea, ez honen legenda aipatzen dira. Inork ez dio Xahok munduratu zuela Aitor; inork ez du bere burua zorretan ikusten Xahoren testuarekiko. Itxura guztien arabera, zorrik ez zeukatenez, aitor-tu beharrik ere ez: denen ondare zen Aitor eta ez zuen jabetza pribaturik. Bestela esanda, Aitor euskaldunen Aitalehena zen eta ez idazle zehatzak, Xahok, euskaldunen Aitalehen gisa taxututako pertsonaia. Guztien ondare izanik, nornahik jo zezakeen harengana eta jatorrizkoari aldaerak gehitzeko lizentzia hartu.

Hegoaldeko XIX. mendeko narratiban Aitor azaltzen denean, guztiak bat datoz Aitalehentzat onartzean eta Xahoren testutik aske sentitzean figura horretaz baliatzean. Horregatik, lehen-lehenik Xahok mamitutako izakia aztertuko da, jarraian Hegoko testu narratiboek nola jaso zuten begiratzeko.

Aitorren legendaren kontraera hirugarren pertsonan kontatzen duen kontalariak hasi eta, Lara koblakaria aurkeztu ostean, honen esku uzten du legenda kontatzea. Hots, Xaho egileak, lekukoaren moxorroa janzten duen lehen bitartekari baten bidez, Lara pertsonaiari bizitza eman eta, lehen egin-kizun bat egotzen dio: Aitorren legenda kontatu. Aurrerago, ohore prezia-tuagorik ere gaineratuko dio esandakoaren sortzaile bihurtzen duenean: Lara, Aitorren legendaren esataria ez ezik, legendaren egilea da. Alegia, Xahok, egile errealak, besteri atxikitzen dio egiletza: kontatzen duenari berari, Larari. Besterik ere emendatuko dio. Oraindik harago joanaz, istorioaren sortzailea sortu duen pertsonaian eraldatzen du: Larak, Aitorren legendaren egileak eta esatariak, esate-ekintzaren garapenean bere sorkariarekin bat egiten du. Hala adierazten du lekukoa den kontalariak: «*Lara, ou plutôt Aïtor, car le jeune improvisateur était profondément absorbé dans la personnalité de son rôle, acheva sa narration*»⁷.

Dena den, lekukoa den kontalariak argibide hau gehitu aurretik ere, kontraeraren hastapen-hastapenetatik, nabaria zen Larak Aitorren beraren ahotsa bereganatua zuela. Lehen pertsonaren erabilerak salatzen zuen. Esanaren subjektu moduan ez ezik, esandakoaren subjektu moduan mintzatzen zen: «*Pour moi, dit le vieillard, quoique le premier-né des Ancêtres, je n'ai point vécu dans l'âge antédiluvien, et je n'ai point assisté aux merveilles des créations de Dieu: j'ignore l'histoire de mes aïeux, car l'invasion des flammes et le déluge des eaux, qui furent pour la terre des hommes une seconde création, ont séparé ma vie des âges antérieurs*»(26).

Hirugarren pertsonan kontakizuna abian jartzen duen kontalariak lekukoaren ikuspuntua hartzen du: gertaeren lekuan zegoen eta han ikusitakoa

⁷ Jadanik aipatu den ediziotik jaso: Erevan–Bilbao, Asoghik, 2008, 58. Aurrerantzean egingo diren aipamenek ere argitalpen hau izango dute oinarri.

eta entzundakoa transmititzen du, noiz edo noiz Lararen kontakizuna etenaz, begi aurrean daukanari buruzko berriak edo iruzkinak eransteko.

Xahoren estrategia narratiboa honela laburbil daiteke: bi ahots hautatzen ditu, batari, testuaren erantzukizuna emanaz eta testuinguruarena, besteari. Lekukoaren zeregina betetzen duen kontalariak testuingurura biltzen du arreta: testuaren arduradunaren, Lararen, kontakizunaren garapen-baldintzak jakinarazten ditu: noiz, non, nork, zer, nola... Testuaren arduraduna, berriaz, Lara da: Lara da legendaren sortzailea, pertsonaia eta errezitatzaileria: «*Par une dérogation à l'usage pratiqué, les vieillards de la tribu accordèrent à Lara une distinction aussi flatteuse que méritée, en le chargeant d'occuper seul l'assemblée durant la première nuit, à l'exclusion de tous les autres bardes, et de déclamer une légende de sa composition, intitulée Aïtor*»(18).

Azken batez, Xahok gertaeren lekuko den kontalari batera jo eta, honek aurkeztutako Lara pertsonaia izendatzen du Aitorren legendaren errezitatzaileria, pertsonaia eta egilea.

Larak hoge eta hamar urte zituen Gherekiz-en ilbete-festaren ospakizunetan koblakari lanari ekin zionean. Gherekiz-en zegoen bardularren haritza: bederatzigarren haritza igarotako hoge mendeetan. Euskaldunek hoge mende zeramatzen Mendebaldeko Pirinioetan bizi izaten, gerra punikoen amaiera garaikoa den Larak hitza hartzen duenean: horra Aitor Aitalehenaren antzinatasuna Euskal Herrian.

Xehetasunok esanaren ekintzari dagozkio, Larak Aitorren legenda jendaurrean errezitatu zuen uneari dagozkionak, hain justu. Esanaren ekintzak badu subjektu bat –Lara–, gertaera-leku bat –Gherekiz–, baita denborazko kokapen bat ere: euskaldunak Pirinioetara heldu zirenetik hoge mendera ospatutako ilbete-festa. Hauek dira enuntziatio-ekintzaren leku eta denbora koordinatuen gainean adierazitako zehaztasunak.

Enuntziatio-ekintza beste ez da mugatzen enuntziatio-ekintza horren birtatez enuntziatutakoa; izan ere, Larak errezitaturakoa kontaktzen dena lekuzko eta denborazko erreferentziarik gabe bideratzen da: Aitorren historia Uholdearen egunetan hasten dela baino ez. Iraupenik gabeko denbora batean garatzen da: legendak oso berea duen zehazgabetasun kronologikoari lotzen zaio. Ez dago denbora-marka bakar bat ere: hastapenen denbora da, mitoaren denbora. Gertaera-lekuari dagokionez, Aitorrek bizileku izandako toki-izenen batzuk izendatu izanagatik, datu hau ez da inoiz denbora koordinatuarekin harremanetan jartzen.

Aitor Pirinioetara iritsi zenetik hoge mendera, gerra punikoen amaiera garaian lekutuz, Larak, esku artean duen lantegiak eskatutako jitean itxuraldatuta, orainaldi horretatik iraganaldira joaz, Aitorrek eratutako komunitatearen berri ematen du.

Hoge eta hamar urteko gaztea, zereginak eskatzen zuen janzkerarekin jendaurreratzen da, entzuleek Aitorren irudiarekin berarekin identifikatzen zutela:

Il portait en ce moment une longue barbe blanche, qui lui descendait à la ceinture. Il s'était coiffé d'une mitre brillante, et avait drapé sur ses épaules la riche dalmatique, qui était le principal vêtement des mages et des devins, dans la république ibérienne. Et lorsque, d'un pas grave et majestueux, il s'avança jusqu'au bord de son estrade, appuyé sur une branche de chêne [...], à la clarté de la pleine lune qui rayonnait sur tout le paysage au scin-

tillement argenté des broderies symboliques qui ornaient le costume du barde travesti en vieillard, chacun reconnut l'image d'Aïtor, le grand ancêtre, le patriarche (19).

Bere obrako pertsonaia eraldatua eta entzuleek hala sumatzen zutela, Uholdearen egunetatik abiatuz, euskal hitzen esanahia kontaketa antolatzeke ardatz duela eta garaikide izan zituen komunitateei aurka jartzea funtsezko baliabide bihurturik, eraiki zuen komunitatearen identitatea⁸ azaleratzen du.

Nortasun bereziko komunitatea taxutu zuen Aitorrek, garaikide izan zituen komunitateak ez bezalakoa⁹: ezaugarri identitario desberdinak dituzte. Bestelakoa da komunitate zeltarra: «*Quatre choses distinguent l'Euskarien du Celte: la langue, la religion, les moeurs et les lois*» (23).

Hizkuntzak, erlijioak, ohiturak eta legeak bereizten badute euskal komunitatea zeltarrarengandik, bada beste ezaugarririk hasierako giza komunitateengandik urruntzen duenik:

Les euskariens, par-dessus tous les peuples primitifs, furent les hommes du devoir. Ils ont créé la parole, l'art, la science, adoré la vérité, pratiqué la justice; ils ont fondé, avec la société, la liberté civile, principe de tout ordre, de toute harmonie; et plutôt que d'accepter la servitude des Barbares ou de l'imposer aux tribus infidèles, ils se sont résignés à la fuite, à l'émigration; ils ont fait un pacte avec la mort. L'étranger, au contraire, fut le père de l'esclavage, il imagine la guerre, et produit l'iniquité; peuple cruel, superstitieux, idolâtre, il méconnut Dieu, dans sa révolte contre les lois providentielles (59).

Azken finean, Xahoren asmoa euskal komunitate bat badela erakustea da. Xede horrek darama Aitor Aitalehena sortzera. Aitalehenaren egitekoa eratu duen komunitatea munduan kokatzea izango da: besteekiko harremanean euskal komunitatea definitzea.

2. AITOR HEGOALDEAN

Adierazi den legez, Xahok aurkeztutako Aitalehena Hegoko kontakizun batzuetara igarotzen da. Kontakizunok bat etorri arren euskaldunen Aitalehentzat hartzean, Etxegaraireren itzulpenean ezik, Xahoren legendan zuen autonomia galtzen du, gainerakoetan beste osagai batzuekin partekatu behar duelako bizileku duen testua. *Amayan* pertsonaia batek behin batean emandako errezitaziora mugatzen da. Besteak kontatzen duten istorioa ez dute txertatzen egitura handiago batean, baina Bizente Arana beraren bi legendetan Aitorrek gabe, honen ondorengoek betetzen dute kontakizunaren erdigunea. Euskal komunitate bat badela agertzea nahi bazuen Xahok, Aitorrengana jotzen duten XIX. mendeko Hegoaldeko kontakizunek, Aitalehenak eraikitako komunitatearen identitate-ezaugarriek jasandako galaretara daramate kontakizunaren muina. Bestela esanda, Aitorren berri

⁸ «*Hemos de tomar la palabra identidad como la capacidad para percibirnos por uno mismo o por los demás como entidades con su especificidad propia*». J. D. Ramirez, 2000, «Constitución Literaria de la Identidad Nacional», in A. Rosa Rivero; G. Bellelli; D. Bakhurst (ed.), *Memoria colectiva e identidad nacional*, Madrid, Biblioteca Nueva, 332.

⁹ «*La cuestión de la nacionalidad debería definirse [...] como constitución de una identidad en relación al 'otro'; como un proceso [...] basado en la comparación continua con los que no pertenecen a la propia comunidad*». N. Moll, 2002, «Imágenes del 'otro'. La literatura y los estudios interculturales», in A. Gnisci, *Introducción a la literatura comparada*, Barcelona, Editorial Crítica, 358.

ematea zuen jomuga Xahoren legendak eta horren bidez euskal komunitatearen identitate-bereizgarriak zehaztea; Hegoaldeko kontakizunek, aitzitik, Aitorren berri ematea gabe, honek zedarritutako identitate-ezaugarriak zertan diren edo/eta zertan beharko luketen azaltzea dute.

2.1. Navarro Villoslada: *Amaya o los vascos en el siglo VIII* (1879)

Kontakizunaren barrutian Navarro Villoslada da lehena Aitor Aitalehentzat onartzen. Navarro Villosladak bere eleberriko atal edo, hobeto esanda, ataltxo bat, eskaini zion Aitorri. *Amaya* eleberriko Amagoia izeneko pertsonaiak ilbete-festaren ospakizunean Aitorren Euskal Herrirako etorrera errezitatzen du. Honela bada, Aitorren gorabeheren enuntziazioaren ekintzak antzekotasun handia du Xahoren eta Navarro Villosladaren idazlanetan: biek egutegiko eguna partekatzen dute, nahiz eta mende batzuetako tartek bereizten dituen eta horren ondorioak islatuko diren.

Larak eta Amagoiak ilbete-festa batean heldu zioten koblakari izatearen eginkizunari eta Aitor pertsonaiaz jardunaz bete zuten. Ez da edozein ilbete-gau: ilbete-festa da. Hiru egunetako iraupena zuen festa. Xahok zioenez, «*La première nuit était consacrée à la commémoration de l'histoire nationale, faite par des bardes qui se succédaient sur une estrade au pied du chêne de la liberté*» (18). Navarro Villosladaren Amagoia pertsonaiak, bere aldetik:

Antiguamente, hijos míos, representantes de las siete tribus se reunían, las tres primeras noches de luna llena, alrededor del árbol del consejo. Allí escuchaban la voz de los adivinos, que revestidos de blanco, revelaban a la muchedumbre la religión y la historia de sus antepasados. [...] Ahora una pobre mujer usurpa a los adivinos su cándido ropaje para que no deje de haber labios que canten la gloria de la escualerría¹⁰.

Bat datoz biak ilbete-festak izaten zuen egitarauan, baita festa horretan hitza hartzen zutenen ezaugarrietan ere. Larak azti eta igarleen jantzia darama Aitorren gaineko kontaketa esaterakoan; Amagoia, *Amayako* Aztia da.

Beraz, Xahok bezala, Navarro Villosladak ospakizun zehatzean kokatzen du Aitorren ekintzak adieraztea. Biek azti edo azti moduan mozorrotutako pertsonaien esku uzten dute esatari-lana. Zinez, kontatzen dutena ez da berdina, bai horratik, kontatutakoak agertarazi nahi duena. Langai desberdinez baliatzen direlako, kontatzen dutena berdina ez izan arren, langaion antolaketa bide konnota dezaketena uztartzen ditu. Bi esatariak oposizioz eraikitzen duten Aitalehenaren nortasunaren bereizgarrietan ez dago alderik. Hau da, bat datoz Aitorrek eratutako komunitatearen identitatea finkatzeko erabiliko baliabidean, baita identitate-ezaugarriak atxikitzerakoan ere, kontatzen dituzten istorioak desberdinak izanagatik. Testu-mailakoa den alde honi, testuinguru-mailakoa¹¹ den beste bat gehitzen zaio. Testua ekai desberdinekin osatzeaz gainera, testuinguruaren alorrean, bi esatarien esate-ekintzaren garapen-baldintzek elkarrengandik urruntzen ditu.

¹⁰ F. Navarro Villoslada, 1977, *Amaya o los vascos en el siglo VIII*, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 129. Aipamenetarako erabiliko den edizioa da.

¹¹ Enuntziatua baldintzatzen duen zertzelada-multzo moduan ulertzen da testuingurua.

Esan bezala, istorio desberdinak kontatuz eta erabilitako baliabide nagusia partekatuz, ezaugarri berberen jabe egiten dute pertsonaia nagusia Xahok eta Navarro Villosladak.

Biek baliabide bera darabilte identitatea eraikitzeko: oposizioa dute biarteko. Oposizioaren alde batera eta bestera bereizgarri komunak eramango dituzte. Hala, Xahoren Aitorrek «*et plutôt que d'accepter la servitude des Barbares ou de l'imposer aux tribus infidèles, ils se sont résignés à la fuite, à l'émigration*» badio, Kaukasopean zoriotsu bizi zen Navarro Villosladaren Aitorrek, zeltarren erasoak heldu zirenean, honela esan zien «*a sus hijos y deudos: No hay campo estéril cuando la paz es su rocío. Busquemos paz y dejemos los vergeles*» (131).

Balore-sistema berbera defendatzen du Lararen eta Amagoiaren kontakizunetatik erretzen den Aitalehenak. Heriotzaren ordua iritsi zitzaionean honako balore-sistema transmititu zien semei Amagoiak ezagutzera emandako Aitorrek:

Mirad otra vez al mundo contaminado con la idolatría. Pero mis hijos no adorarán neciamente la obra de sus manos. Creed en un solo Dios remunerador, y obedeced a vuestros padres. [...] Las riquezas que he traído, sepultadas quedan en las entrañas de la tierra. Os dejo la pobreza por prenda de ventura y las rocas por herencia. No seáis conquistadores y no temáis ser conquistados (131-132).

Aitorren herria, herri askatasun zalea, bake zalea, ez inbaditzailea, zintzoa, Jaungoiko bakar batengan sinesten duena da nola batarentzat, hala bestea-
rentzat¹². Xahoren idazlana irakurriz erraz atzeman daiteke ezaugarriok desberdintzen dutela Aitorrek sortutako komunitatea zeltarrenetik:

Laissons aux Celtes superstitieux leurs prêtres du chêne, leurs druides si différents de nos sages vieillards qui occupent ombrage saint d'où jamais il ne sortit d'oracle menteur; où, condamnat avec anathème et malédiction la boucherie des sacrifices, et l'effusion horrible du sang humain sous le couteau sacré, l'homme libre et éclairé de ma race ne fut jamais dévoué qu'à la patrie; où la voix du ciel ne réclama jamais d'autre sang que celui des jeunes guerriers combattant noblement, non pour conquérir des terres ou pour asservir les hommes, ou pour s'enrichir de butin, mais pour défendre les autels de fleurs élevés à l'indépendance et à la liberté primitives dans le sanctuaire des montagnes (53).

Eta, oro har, barbaro guztiengandik bereizten dute: «*le peuple élu d'Aïtor ignore dans l'Occident de l'Europe jusqu'au nom des crimes et des vices abrutissants dont les Barbares sont souillés. Une autre gloire particulière à mon peuple, c'est que, dans l'âge de décadence et de corruption, seul, entre tous les peuples de la terre, il a conservé la foi naturelle et le vrai culte de Dieu, sans aucune tache d'idolâtrie*» (52-53).

¹² Aitorrek eraikitako komunitateari egotzitako ezaugarriok Aitorri buruz diharduten kontakizunen esparrua gaintzen du XIX. mendean. Esaterako, Donostiako euskal festen lehiaketa literarioaren legenden sailera aurkeztu eta, sariren bat eskuratzeagatik argitaratu zirenen artean, bada erakuskaririk. Kontatutako istorioa Euskal Herriaren sorreratik VIII. mende arteko tartean kokatu zituzten legenda guztiak, Aitorrenak gabe beste pertsonaia batzuen gertaerak kontatu arren, bereizgarri berdinez ezaugarritu zuten Aitalehenak eratutako komunitatea. Ik. A. M. Toledo, 2010, «Aitor, euskaldunen identitatearen eratzailea», *Oihenart*, 25, 325-349.

Bat etortze hauek, horregatik, ez dira langai berdinak erabiltzearen fruitu. Idazlanaren amaieran Xahok dioenez, euskararen zentzu historikoa eta aberastasun filosofikoa agertzeraz mugatu da. Asmoa betetzeko leku oso zabalak ireki zion filologiari. Ez da beste horrenbeste gertatzen Navarro Villosladak Amagoia pertsonaiaren ahotsean ipini zuen kontakizunarekin, Etxegarairen itzulpenak daraman izenburuari erantzuten baitio Amagoiak errexitatutakoak: «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera». Etorreraz dihardu, Mendebaldeko Pirinioetan behin betiko bizilekua finkatu bitartean egindako bidaian igarotako geltoki nagusietan Aitorrek behatutakoaz, hain justu.

Apologiatik legendatik baino hurbilago legoke Juaristirentzat Xahoren sorlana. Idazle horren beste idazlanetan ere, eskuarki, desoreka dakusa idazlanaren egituraren eta bertaratutako edukien artean: «*contenido romanesco que se somete al molde de un libro de viajes en Voyage en Navarre, apología de la lengua vasca que recurre a las formas de la leyenda romántica en Aitor*»¹³. Aitorren hizkuntzaren, euskararen, perfektzioa erakusteak legendako berbaldia harrapatzen duenez, euskararen apologia egiten duela uka ezina da¹⁴. Idazlanean bertan aitortzen den ezaugarria da. Ilbete gaueko ikuskizuna bukatzean dioenez: «*Nous nous bornerons à constater que la légende d'Aïtor dévoile le sens historique et les richesses philosophiques de la langue ibérienne, autant que le permettaient les difficultés du récit*» (61).

Aitorren hizkuntza da euskara. Xahorengan du jatorria baiezpenak, bere sorkari Aitor errealitateak aurkezten ziona izendatuz mamitzen duelako: «*L'aigle venait se percher sur mon rocher, avec des cris plaintifs; je l'appelai Arrano*» (27).

Edo, «*c'est moi qui ai vu, dans ces jours d'épreuves, tous les êtres de la création desséchés par la terreur: voilà pourquoi j'exprimai par un même mot (Arritu) l'idée de l'homme pétrifié, changé en pierre, ou frappé d'épouvante*»¹⁵ (27).

Beraz, euskara Aitorren hizkuntza dela esaten denean, adierazpenak badu euskarririk: gauzei euskarazko izena jartzen doan Aitor munduratu zuen Xahok. Nahiz eta historikoa gabe, irudimenetik jaiotako pertsonaia izan, egileak, Xahok, zeregin hori xedatu zion neurrian, Aitor da euskararen sortzailea.

¹³ J. Juaristi, *El linaje de Aitor...*, op. cit., 104.

¹⁴ Idazlanaren egituraren eta bertaratutako edukien artean Juaristik atzemandako desoreka onartuz, -bistakoa da-, eta esparru arriskutsua izanik ere, azpian egon daitezkeen zioen bila abiatuz, esanguratsua izan daiteke Xahok *Histoire Primitive* esango zuen zerbait gogoratzea: «*Le Vascon des Pyrénées, l'Euskarien, l'Ibère, n'a plus de livres antiques; il a perdu ses légendes, ses poèmes, mais il a conservé des monuments plus indestructibles, ses lois, les chants de ses bardes improvisateurs [...] et, par dessus tout, une langue vierge et savante*». J. A. Chaho, 1847, *Histoire primitive des Euskariens-Basques*, 1, Madrid, Bayonne, Chez Jaymebon Éditeur, 170. Desagerpena saihestu duen eta oso antzinakoa den monumentua hizkuntza bada, ez ote hizkuntza Antzinatea aurkitzeko bitartekorik aproposena? Ik. A. Toledo, 2011, «Tubalengandik Aitorrengana», *Euskera*, 56,3, 2011, 710 eta hurrengoak.

¹⁵ Hamaika aldiz darabil lehen pertsona errealitatean atzematen duena izendatzeko. Egindako aipamenei besterik ere erants dakieke. Esaterako, «*Mes lèvres tremblantes restèrent longtemps muettes; la parole était morte en moi: j'exprimai le silence par un mot (itz-il) qui signifie l'anéantissement de la parole*» (27). Edo, «*je cherchais à tâtons ma porte, Athéa, je la trouvais par instinct; et j'appelais Athuna*» (29). Edo «*En mémoire de ce grand événement, et pour consacrer les vérités d'observation conçues par mon esprit, j'appelai la mort violente Erioa, c'est-à-dire l'incendiaire. Fidèle à cette grande idée, je définis le chagrin un mal qui mine en brûlant, Errea*» (32). «*J'appelai* "behin eta berriz, errepikatzen da:" *j'appelai Suholdia*» (33), «*je les appelai Erriac*» (33), «*je l'appelai Us-urri*» (38)... Baita «*je fis*» ere: «*je fis le mot Uzzour*» (42), «*je fis le mot Belsouri*» (42) eta abar.

Filologia bidaide hartuz euskararen apologian barneratzen den Xahoren aurrean, bidaia baten une erabakiorren berri soila ematera bideratzen da Navarro Villosladaren Amagoia pertsonaia. Nafarrak Amagoiaren ahotsera daraman kontaketan ez du lekurik filologiak: ez asko, ez gutxi, ez baitago arrastorik ere. Alderdi honetatik begiratuta, Navarro Villosladarenak gehiago erantzuten dio ilbete-festari egotzitako egitarauari; izan ere, ordena kronologikoa jarraituz antolatzen duen bidaiaren geltoki nagusietako gertaerak eta hautuak ditu kontakizun-hari, Xahok filologiaz baliatuz aurreratzen duenean kontakizuna. Euskal hitzen esanahia du funtsezko osagai eta aukera gertaeren segida gordetzearen kaltetan suertatzen da. Hala, Xahoren legendan euskara Aitorren hizkuntza dela nabarmentzen den bitartean, justu hizkuntzari, aipamen bakar bat ere ez zaio egiten Navarro Villosladaren kontaketan.

Honela bada, filologia lagun moldatu zuen idazlanaren bizkarrezurra Xahok. Litekeena da Xaho historialariak Xaho legenda egileari luzatutako gomendio baten kariaz baztertu izana bidaia moduan egituratzea. Navarro Villosladak argi dauka Aitorrek Ekialdean hasi zuela bidaia eta, Kaukasopean egonaldi bat egin ondoren, Akitaniatik barrena heldu zela Euskal Herrira. *Aitor* legenda argitaratu eta bi urtera *Histoire primitive* plazaratu zuen Xahok zalantzak ditu euskaldunen Aitalehenak egindako bidaiaren nondik-norako- ez. Arrazoi filologikoak oinarri dituzten zalantzak dira: «*Comme il existe des rapports d'origine entre l'Euskara, les langues indoustaniques, le vieil égyptien et quelques dialectes de l'Amérique méridionale, il est un point sur lequel nous éviterons de nous prononcer; celui de savoir si les patriarches qui, des côtes de l'Afrique, passèrent en Espagne, venaient d'Orient ou d'Occident*» (164-165).

Historiaren barrutian kokatu zenean, iritzia azaltzea saihestu zuen Xahok, beharbada, legendarenean ere ekidin nahi izan zuen. Edozein kasutan, bidaiaren bat baldin badago Xahoren kontaketan, bidaia hori ez da leku koordenatuaren arabera taxututakoa; zeharo zehazgabea izanda ere, denbora koordenatua nabarmenagoa da: euskal hitzen esanahia laguntzaile duela, garai desberdinetan Aitorrek bizi izandakoa adierazten du.

Bistakoa da Xahoren sorkaria, Navarro Villosladak Amagoia pertsonaiaren ahotsean jartzen duena baino asmo handiagokoa dela. Hasteko, lehenak idazlan bat osatzen du, *Ariel* aldizkarian atalka-atalka argitaratua; besteak, aldiz, eleberri luze samarrean behin batean pertsonaia batek errezitatutako kontakizunera murrizten du. Testu autonomo bat, autonomiarik ez duen testuaren aurrean. Jakintza filologikoaren erabilera, bidaia bateko geltoki nagusietan egindako balorazioen berri ematen duenaren aurrean. Azkenean, Xahok tamaina askoz handiagoko Aitalehena mamitzen du: munduan nor izan den Aitalehena, munduan inor izan ez den eta izateko nahirik ere ez duen Navarro Villosladarenaren aurrean.

Esaterako, makina bat gauza asmatu du Xahoren Aitorrek:

C'est lorsque nous commençâmes à dénombrer les années par les inondations du Nil que nous inventâmes l'horloge d'eau, la clepsydre (41).

Ce sont les Ibères qui ont créé en Occident la science du calcul (45).

Les règles du calcul une fois connues, des observations attentives nous découvrirent bientôt les lois qui président aux phénomènes célestes (46).

C'est aux Ibères que les Européens doivent leur semaine de sept jours, et c'est par moi qu'elle fut instituée sur l'aspect des différentes phases de la lune pendant sa révolution synodique (48).

Les Euskariens, par dessus tous les peuples primitifs, furent les hommes du devoir. Ils ont créé la parole, l'art, la science, adoré la vérité, pratiqué la justice (59).

N. Villosladak ez du aurkezten Aitor halako ekarriak eginaz: xumeagoa da. Bere zazpi semeetara dauka arreta bilduta: ez dago Iberiaren, ez iberoen aipamenik. Aitorrek ekialdean hasitako bidaia, eskuratu zituen Mendebaldeko Pirinioetako lurraldeak zazpi semeen artean banatuz amaitzen du.

Esataria - kontakizuna harremanean ere bada alderik. Xahoren legendako Lara koblakariak kontakizunarekin duen lotura Navarro Villosladaren Amagoiarena baino estuagoa da, esatari izateaz gainera, kontatutakoaren egile eta pertsonaia delako. Amagoia, ostera, esatari hutsa da.

Xahok jakintsu batek gerrari adoretu moduan ezaugarritutako batengana jotzen du Aitorren istorioa kontatzeko, zehazki, Silio Itoliko politikari¹⁶ eta poeta epikoak aipatutako Lararengana. Beraz, pertsonaia historiko edo ustez historiko bat hautatzen du: dokumentu batean jasota dago Lararen izena, jatorria (kantabroa) eta egin zuen balentria, *Punika* poema epikoan¹⁷, hain zuzen ere. Ez du horrelako dokumenturik euskarri Navarro Villosladak sortutako Amagoiak, nahiz eta apetaren araberako izenaren eramaile ez izan: Xahoren legendak aditzera emana zuen, Aitor, euskaldunen arbasoa, «Aitagoia» zela eta honen bikotekidea, Amagoia: «*Ce n'est donc pas sans motif que mes petits enfants m'appellent l'ancêtre des montagnes, Arbassoa, le père descendu des hauts lieux, Aitagoia; et la compagne de ma solitude, la mère des tribus, Amagoia*» (29).

Hortaz, «Amalehenaren» izen berbera du VIII. mendean ilbete-festak izan ohi zuen egitarauan historia nazionala oroitzearen zeregina beteko duenak.

Jadanik esan denez, beste eginkizunen batez ere jabetzen da Lara. Esatari eta esandakoaren egile ez ezik, pertsonaia nagusi da. Larak, Aitorren itxurak bereganatuz, bere kontakizuneko pertsonaian eraldatuz, lehen pertsonan, berak protagonizatutako gertaera legez kontatzen ditu Aitalehenaren bizipenak: «Aitagoia» bera balitz bezala. Navarro Villosladak antzinako historia oroitze-ko aukeratu duen pertsonaiak, Amagoiak, ordea, Aitorren bikotekidearen izena eramanagatik, «Amalehenaren» itxuraldatu gabe: hirugarren pertsonan kontatzen du Aitorren, «Aitagoiaren» etorrera, inolako loturarik ezarri gabe haren eta bere artean.

Testuinguruaren azterketara igaroaz, nabaria da, Xahoren Aitor, Navarro Villosladarena ez bezala, autonomia duen testu batean jaiotakoa dela. Xahoren kontakizun osoa harrapatzen du Aitorrek, ez horrela, Navarro Villosladarena: erabateko autonomia duen testua, autonomiarik ez duen testuaren aurrean. Istorio zabalagoan txertatutako istoriotxo bano ez da Navarro Villosladak ondutakoa: osotasun bateko atal da.

Aitorren ibilerak azaltzen dituen pertsonaiak, Amagoiak, enuntziatio-ekintza honen aurretik parte hartu du *Amayan* kontatzen diren jazoeretan eta, ondoren ere, parte hartzen jarraituko du. Beste pertsonaia ugarirekin batera ehotzen du *Amayan* kontatzen den istorioa, tartean Aitorren etorrera

¹⁶ Neron enperadoreak 68an izendatutako azken kotsula izan zen.

¹⁷ Bigarren gerra punikoaz dihardu.

kontatuz. Horregatik, ilbete-festan errezitatutakoa eleberriak kontatutako istorio osoarekin harremanetan dago eta osotasun horren barnean eraikitzen da bere esanahia. Eleberri batek kontatutako gertaeretan sartutako kontaketa den aldetik, eleberriak kontatutako istorioaren zati da eta, ondorioz, istorio horren eraketara ekarriren bat egiteko bertaratutako zati.

Aitorren legenda garai desberdinetan errezitatzen dute egiteko hau burutzen duten Larak eta Amagoiak: Larak gerra punikoen amaieran, Amagoiak VIII. mendean. Antza denez, denbora ez da alferrik igaro gerra punikoen bukaeratik VIII. menderako tartean eta aldaketak eragin ditu. Izan ere, gerra punikoen hondarrean Gherekizen ilbete-festa ospatzera bildu zirenek harrera oso beroa egin zioten Larari: «*son apparition fut saluée d'une acclamation universelle; bientôt il s'établit un profond silence*» (19).

Txaloka hartu eta gero, isiltasuna Lararen kontakizuna entzuteko. Azkendu ostean, gazteen garrasiek babestuko dute:

A cet endroit, les jeunes Vardules, unissant leurs voix éclatantes, interrompirent le barde et poussèrent leur cri national dont les syllabes trois fois répétées, ia, ia, ia, o, o, ol reproduisent exactement le nom divin. Et quand ces acclamations vibrantes eurent cessé de se faire entendre, et que les échos de la montagne eux-mêmes furent rentrés dans le silence; un vent frais, sorti de la profondeur du vallon de Ghérékiz, vint agiter l'arbre de la peuplade et faire frissonner son feuillage (61).

Oso bestelakoa den egoeran garatzen da Navarro Villosladaren eleberriko Amagoiaren kontakizuna. Harrera-baldintzak zeharo desberdinak dira. Nazionala omen zen oihiarekin gazteak batzen zitzaizkiola indartsu amaitu bazuen Larak, indarrrik gabe eta negarrez amaituko du Amagoiak: «*La voz de la cantora se fué oscureciendo por grados, y, al concluir el relato, quedó ahogada entre sollozos. Ya no tuvo valor Amagoia para añadir la conclusión correspondiente al preludeo*» (132).

Giroan dago gakoa: ez dio laguntzen. Negar-malkotan esaten duenez, «*¿Qué triste es pensar, amigos míos, después de esta amenaza, que sólo nosotros y algunos pastores de nuestros valles somos los únicos de las siete tribus que estamos hoy celebrando la Jaiarin (noche alegre) del plenilunio, a usanza de nuestros mayores!...*» (132).

Aitalehenari buruzko kontaeraren harrera-baldintzak erro-errotik mudatu dira gerra punikoen bukaeratik VIII. mendera.

Horiek horrela, Larak eta Amagoiak egitura desberdina duten testuak dituzte bizileku. Xahok Aitorren legendaren egile eta esatari legez aurkezten duen Larak, isiltasun osoz entzuten dion entzulegoarekin bakarrik du lotura eta horien aurrean legenda esatea eta irudikatzea du bere ekintza bakarra. Amagoia, ostera, pertsonaia askorekin dago harremanetan eta bere ekintzetako bat baino ez da ilbete-festan antzinakoen historia errezitatzea. Bestela esanda, biak dira esanaren subjektu, ilbete-festan errezitatzailerik, baina Lara esan eta errepresentazio honen subjektu soil den bitartean, Amagoia egitura handiago baten parte da eta egitura horretan zeregin jakina egotzi dio Navarro Villosladak: euskaldunen antzinako erlijioaren andre apaiza irudikatzea dagokio, noiz eta kristautasuna euskaldunen artean bereganatzen ari den indarra itzulbiderik gabekoa denean. Lehen ilbete gau batean kristau

bihurtzeko gonbite guztiei uko egin eta gero, Aitormendin hotzez eta bakarririk hilko da euskaldunen antzinako erlijioari eutsiz¹⁸.

Kristautasunaren garaipena Euskal Herrian adierazi nahi zuen Navarro Villosladak¹⁹. Orduan, frakasora kondentatuta zegoen Amagoia: Aitorren erlijioaren amaieraren sinbolo izateko eginkizuna zeukan Navarro Villosladaren plangintzan.

Aitorren identitatea gordetzen da Iparretik Hegorako bidaian, Lararen eta Amagoiaren ahotsetan kontatutako istorioek nortasun-ezaugarri berberak dituen pertsonaia taxutzen baitute. Haatik, dirudienez, Aitalehenak itxuratutako komunitateak ez dirau lehenean denboraren joanean. VIII. mendeko Aitorren ondorengoek Aitalehenaren identitatea eratzten zuen ezaugarrietako bat ordezkatzan dute. Hala atzeman zuen Navarro Villosladak eta, Amagoia pertsonaiaz baliatuz, aldaketa adierazi. Ez da horrelakorik gertatzen Etxegarairen itzulpenean, ez zioloako inolako markorik jarri Aitorren etorreraren kontakizunari.

Aitorren identitatea osatzen duen oinarritzko osagai da erlijioa. Aditzera eman den moduan, zeltarregandik eta, oro har, barbaro guztiengandik bereizten du sinesmenen barrutiak. Denak idolatrak zirenean, Jaungoikoarengan sinesmenen zuen euskaldunak. Hala kontatzen zuen Larak, hala kontatzen du Amagoiak ere. Eta Amagoiak arbasoen ildoari eusten dio: Jaungoikoarengan sinesmenen arren, ez da kristaua. Bistakoa da, Aitor kristaua izan balitz berebiziko anakronismoan²⁰ eroriko zirela Xaho eta Navarro Villoslada. Alabaina, Xahok ez bezala, kontatutako gertaerak VIII. mendean kokatzen dituen Navarro Villosladak euskaldunen antzinako erlijiotik kristautasunera igarotzea islatzea hautatu zuen. Testuinguru horretan Amagoiaren eta bere munduaren etorkizun bakarra bakardadea eta heriotza besterik ez ziren.

Laburbilduz, Xaho eta Navarro Villosladak mamitutako euskaldunen Aitalehenen arteko aldeak esanaren ekintzaren baldintza-mailakoak dira eta ez horrenbeste esandakoaren mailakoak. Berez, esandakoan ez dago alderik, esateko erabilitako ekaietan ez bada. Ekaiak ez dira berdinak: bata, filologiaz baliatzen denean, bidaia batez baliatzen da bestea, lehenak gizateriaren aurrerapenera ekarri apartak eginiko Aitalehen erraldoi bat moldatzen duen bi-

¹⁸ Jon Juaristik Pio Barojaren *La leyenda de Jaun de Alzate*ri buruz diharduela honela dio: «Efectivamente, Jaun de Alzate representa la contrafigura de Amaya, o, si se prefiere, la vindicación de Amagoia. La novela de Baroja es, en buena parte, una defensa del antiguo paganismo vasco frente al catolicismo y a la intolerancia religiosa que éste trajo consigo». J. Juaristi, *El linaje de Aitor...*, op. cit., 274-275.

¹⁹ Navarro Villosladaren *Amayak* eta Barojaren *La leyenda de Jaun de Alzate* (1922) ez ezik, kontatutako gertaerak VII. mendean kokatzen dituen Domingo Agirrerren *Auñemendiko Loreak* (1898) ere, euskaldunen sinesmenaren gaiari helduko dio, Auñemendiko Lorea den Riktrudis eraikiz kristautasunaren garaipenaren sinbolotzat. Juaristirekin batera *La leyenda de Jaun de Alzate* «la vindicación de Amagoia» atzematen bada, *Amayan* ez dago Amagoiaren defentsarik, noski, baina Amagoiak *Amayan* irudikatzen duen Aitorren sinesmenaren amaiera baino modu gupidagabeagoan irudikatuko du Agirrerren *Auñemendiko Loreak* kristautasunaren garaipena. Navarro Villosladak, gutxienez, antzinako fedeari eutsiz uzten du hiltzen Amagoia, ez horrela Agirrek, Portun fede «zarrekoa», kristau bihurtzen baitu Riktrudisekin izandako azken elkarrizketaren lorpenari esker. Kristautasunaren garaipena oraindik argiago gera dadin, euskal buruzagirik entzutetsuena zen egunetan Portun kristautu eta, heriotzaren ordua iristen zaion arte, aurretiko bekatuak aitortuz, fede «berria» etxerik etxe zabaltzen jartzen du.

²⁰ Anakronismoarik izan bada Xahorengan. Esaterako, Larak, Aitorren legendaren sortzaileak, Anibalen gerren ostein Erromarekin erdietsitako bakea ospatzeko errexitatzen badu bere sorkaria, anakronismo hutsean erortzen da honakoa esatean: «*La parole cadencée, le vers poétique, le mètre du barde improvisateur, s'appellent ainsi hilz neourtu*» [sic] (41). Gauza ezaguna da «hitz neurtu» neologismoa dela. Horrenbestez, nekez izan zitekeen, ez jada Aitorren ezaguerakoa, ezta Lararen ezaguerakoa ere.

tartean, bigarrenak, bere “komunitate” (semeak) soilera bildua du arreta... Ekaietatik kanpo, ekaion antolaketaren bidez esandakoan edo, gehiago zehaztuz, helarazi nahi duten mezuan, ez dago alderik biek identitate-bereizgarri berdinak eratxikitzen dizkiotelako euskal komunitatearen erataileari. Esanaren ekintzaren baldintzek ezartzen dute urrunketa. Aitalehenaren berri ematen duten pertsonaiek garai desberdinetan hartzen dute hitza: gerra punikoen amaieran Iparrekoak, VIII. mendean Hegokoak. Mendetako tarte horrek eragin du aldaketa nabarmenik; izan ere, esatariek, arras egoera desberdinetan ekiten diote Aitalehenaren gorabeheren kontakizunari: entzuleen erabateko babesa duen Lararen aurrean, bakarrik dago Amagoia.

2.2. Etxegaraik: «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera» (1882)

Etxegaraik idatzitako legenda Navarro Villosladaren *Amayako* Amagoiaren kontakizunaren itzulpen librea denez, euskaraz egoteaz harago erakusten duen nobedade bakarra, testuinguru-mailakoa da: Donostiako euskal festek saritu zuten Etxegarairen legenda ez da txertatzen egitura zabalago batean.

Kristautasunaren garaipena adierazteko bitarteko zen Amagoiari aipurik ere ez: ez zion markorik ipini pertsonaia horrek Aitorren etorreraz emandako kontakizunari. Etxegaraik zuzen-zuzenean jotzen du Amagoiak ilbete-festako gauean kontatutakoa euskaratzera: testu zabalagoan autonomia-maila baten jabe zen atala soil-soilik itzultzen du, atal horrek jatorrizkoan zeukan testuinguru guztia ezabatuz.

Honela bada, inongo agertokitan kokatu gabe, kontaketa baten itzulpen librea eskaintzen du Etxegaraik: izen propiorik gabeko kontalari batek hirugarren pertsonan Aitorren etorrera kontatzen du. Hortaz, jatorrizkoak ez duen autonomia-maila dauka.

Bi lerrotako sarreratxo bat erantsiz irekitzen du Etxegaraik legenda. Hor dioenez, gauza jakina da antzinako guraso Aitorrek jendeztatu zuela Euskal Herria. Ezaguna den jazoera nola gertatu zen esatera doala gehitu ondoren, Amagoiak errezitatutakoa euskaratzen hasten da. Itzulpena oso librea da, hain librea non, pasarteren bat itzuli gabe uzteaz gain, zein tokitan amaitu ere, berak erabakitzen duen. Itzultzaileak bere gogara erabiltzen du iturri duen testua: erdi inguruan eta, gehienbat bukaeran, pasarteak isiltzen ditu. Hitz batean, pasarte-aukeraketa nabaria da, betiere, ekintzen kontaketa lehenetsiz deskripzioen kaltetan.

Amagoiaren kontakizuna inguratzen zuen testuinguru osoa desagertarazten du Etxegaraik: nola Amagoia esataria, hala honek errezitatutakoaren garapen-baldintza guztiak. Hirugarren pertsonan kontatzen duen kontalariak Aitorren heriotzarekin eta honen ondarea zeuzkan zazpi semeen artean banatzearekin bukatzen du itzulpena baino gehiago egokitzapena den legenda. Dena den, legendari jarri zion izenburuari erantzuten dion kontatera osatzen du. Itzulpenak edo egokitzapenak, antzinako lehenaldi zehazgabeen lekutuz gertaerak, Aitorren nortasunaren ezaugarrien berri ematen du, geroztik honen ondorengoek identitate-mailan jasan dituzten galerek eragindako minak azaltzea alboratuz.

Alderdi horretatik begiratuta Xahoren testutik hurbilen dagoena da. Batak eta besteak langai desberdinez baliatuz moldatu izanagatik legenda, biek Aitorren figura jartzen dute erdi-erdian eta, garaikide dituen giza komunitateengandik bereiziz, identitate-ezaugarri berberak egozten dizkiote.

2.3. Bizente Arana: «Aitor» (1881); «Iberia ó la ninfa del Zadorra» (1882)

Aitor Aitalehenak bi legenda bulkatu zizkion Aranari: «Aitor» eta «Iberia ó la ninfa del Zadorra». Badute autonomiarik; ez dira testu zabalagoaren zati. Xahoren legendarekin eta Etxegaraik Amagoiaren kontakizunaz burututako itzulpenarekin partekatzen duten ezaugarria da, ez horrela, Navarro Villosladaren eleberriarekin.

Egitura zabalago baten esanahira ekarriren bat egiteko txertatutako zati ez izanik ere, badute alderik autonomia osoaren jabe diren Xahoren legendarekin eta Etxegaraik euskaratutako *Amayako* Amagoiaren kontakizunarekin. Aldea, kontatutakoaren objektuan dago. Xahok eta Etxegaraik komunitate bat eratzen aurkezten zuten Aitor; Aranak ez. Aranak jakinekotzat ematen du Aitor dela Aitalehena eta komunitatea itxuratzen ontzea baztertuz, beste norabait darama bere kontakizunaren muina: ondorengoetara.

Legendak egitura handiagoko parte ez bihurtzean, Navarro Villosladarengandik urruntzen den arren, hurbildu egiten zaio kontatutako istorioaren orainaldira lekualdatzean kezka nagusia: Navarro Villosladak VIII. mendera eta Aranak XIX. era. Kontatutako istorioaren orainaldiaren eskakizunetara menperatzen dute, azkenean, Aitor: Navarro Villosladak kristautasunaren garaipena adierazteko bitarteko du; Aranak foru-ezetzapenak ezarritako egoeran argi egiteko. Bientzat, Aitorren identitate-bereizgarriak galduz doaz honen ondorengoengan eta galera hauek agertaraztea dute xede nagusi.

Xahoren Larak eta Navarro Villosladaren Amagoiak nor zen Aitor azaltzen zuten. Aranak nor zen azaltzea utzi eta bere egunetara ekarriko du, idazketaren egunetako orainaldia behatzera. Xahoren eta, itzulpena izanagatik, Etxegarairen jomuga izan zen Aitorren nortasuna azaleratzea. Navarro Villosladak ere azaleratu zuen, kontatzen ari zen VIII. mendeko gorabeheren zerbitzura jarritz, haatik. Aranak, jada, ez du erakutsiko nortasuna; beste asmo batengatik ordezkatzeko du: ondorengoek bizi duten kinka larrian bide-erakusle legez dakusa.

Bestela esanda, Aitorren jarduna aldatzen da Lara eta Amagoiaren kontakizunetatik Aranaren legendetara. Lehenbizikoek giza komunitate bat taxutzen mamitzen zuten. Aranaren interes gunea ez dago lantegi horretan, giza komunitate horren etorkizunean baino.

Xahoren legendan Lara eta, Navarro Villosladaren *Amayan* Amagoia, kontakizunaren orainalditik atzera eginaz antzinako lehenaldian murgiltzen ziren Aitorri bizitza emateko. Aranak idazketaren garaiko orainalditik deitu egiten du Aitor. Ez «Iberia ó la ninfa del Zadorra»n, ez «Aitor»en du gune euskal komunitatearen eraketa Lararen eta Amagoiaren kontakizunetan zen bezala, baizik eta komunitate horrekin gertaturikoa. «Iberia ó la ninfa del Zadorra»n xehetasunen bat gehitzen badu ere, Aranarentzat gauza jakina da Aitorrek sortu zuela euskal komunitatea eta, idazketaren garaia darama, XIX. mendearen azken laurdenera, garai hori atzeman dezan eta, ezaugarritzen duten zailtasunen aurrean, jarraitu beharreko ekimenak iradoki ditzan.

Markodun kontakizun batera jotzen du «Iberia ó la ninfa del Zadorra»n. Kontakizuna Zadorrako ninfaren esku uzten du. Markoa jartzen duena, egi-learekin identifikatuz, Bizente Arana bezala, «*en el deleitoso valle de Abando*» (354) jaiotakoa baita, lehen pertsonan mintzatzen da. Bere gogo-aldarte eta gogo-aldarte horren zergatia jakinaraziz hasten da: triste dago antzinako le-

geak ezabatu dituztelako. Zadorra ibaitik Gorbea mendira begira, bere horretan irautea aurpegiatzen dio mendiari: Hegoko haizeak albiste tristea iragarri zuenean, leherketa ikaragarri bat, Euskaria bera aurretik eroango zukeen leherketa bat eragin gabe, bere mendetako kokalekuan geldi jarraitzea itsusten dio. Euskaria eta euskaldunen heriotza berekin izango zukeen halako ez-tandak, noski, baina Aranak askatasuna lehenesten du: «¿*qué vale la vida sin la libertad?*» (347). Pentsamendu tristeok harrapatuta zeukatela, loan bilatu zuen babesa. Orduan, Aitorren alaba, Zadorrako ninfa, ametsetan agertu zitzaion.

Aitorren alaba moduan aurkezten dio bere burua Zadorrako ninfak: «*Yo soy Iberia, la ninfa Iberia, la hija querida que el venerable Aitor engendró en las postrimerías de su dilatada existencia*» (354).

Iberiak Aitor du aita, ama, berriz, Zuria, Ebroko ninfa: «*Nueve meses más tarde Zuria dió á luz una niña, y su padre Aitor la llamó Iberia, en recuerdo de aquella hermosa region oriental que en otro tiempo sirvió de morada á los euskaros*» (356).

Zadorrako ninfari, Iberiari, Mendebaldeko Iberiarekiko maitasuna erantsi zion Aitorrek eta, horregatik, askotan, itsasoa gibelean utziz, Ebro ibaian gora, honen iturbururaino joaten da. Bestetan, Arga, Ega, Zadorra, Irati, Salazar eta abarretan ibiltzen da. Orain, ibai-ertzok triste aurkitzen ditu, bertako bizilagunak bezalaxe. Tristuraren sortzailea, galera zehazgabe bat: «*Bien se conoce que el euskaro ha perdido lo que más amaba en el mundo. El único rincón feliz de la infeliz Iberia es ya como el resto de ella desdichado. Bien pueden los euskarófobos enorgullecerse de su obra*» (357).

Aitorren alabak dioenez, nagusi izana da Iberia, errege-makila bere eskuetan puskatu zitzaion arte. Bihozgabe jokatzegatik gertatu zitzaion, beste jokabide-eredu bat jarraitu baino ez zeukanean, Euskariarena, hain zuzen ere:

para ser enteramente feliz, no tenias más que seguir el ejemplo que te daba la aún hace poco tiempo feliz y envidiada Euskaria. En Euskaria podían haber aprendido tus hijos á gobernarse á sí mismos y á administrar sus propios bienes; en Euskaria habrían aprendido á ser libres, ricos y felices.

Pero en lugar de imitar á los euskaros y de adoptar sus sabias leyes, prefirieron destruirlas y destruir su felicidad (358).

Gernikako arbolaren itxurak irudikatzen du «Euskaria»ko bizilagunen zorritzarreko egoera:

Hasta el santo roble de Guernica, venerado símbolo de vuestra antigua libertad, participa de la tristeza que le rodea. Sus hojas son menos verdes, sus ramas están menos erguidas, todos los días aparecen nuevas y profundas grietas en su áspera y rugosa corteza. Y cuando el viento sopla ¡qué dolorosamente se agitan las ramas! ¡qué lastimeros plañidos exhalan las hojas! (359).

Hona iritsita, kantura deitzen du ametsetan agertutako Zadorrako ninfak, kantua ezpata baino baliabide eraginkorragotzat duelako. Kanturako motiborik ere ematen dio, hala nola, euskaldunen antzinako askatasuna, Iberiako gainerako bizilagunek ezagut dezaten eta, horrela, desira dezaten. Aitorren alabak atxikitzen die helbururik kantuoi:

Tus cantos de amor hagan que los hijos todos de Hesperia se unan en estrechísimo abrazo, y que del mar de Vizcaya á las columnas de Hércules, de Finisterre á Gata y de Creus á San Vicente, sólo se oigan alegres canciones y

jubilosos gritos. Que Hesperia, regenerada y libre, se alce de su postracion, y que como el h spero brillante gui  a los euskaros, hijos del Este,   los jardines de Occidente, sea ella el luminoso faro que muestre   las naciones la senda de la civilizaci n (360-361).

Beraz, Aranaren «Iberia   la ninfa del Zadorra»n ere, badago esatari bat: Lara eta Amagoiaren egitekoa Zadorrako ninfak beteko du. Aranak, lehen-lehenik, mundu klasikoa ezaguna zen sortze-mito batera jotzen du: Aitalehen eta ninfa baten arteko ezkontza sinbolikoa sortze-mito grekoetan maiz errepikatzen da, ez zegoen, ordea, ez Xahoren legendan, ezta *Amayako* Amagoiaren kontakizunean ere. Horra hor Aitorren komunitatearen eraketaz Aranak emendatzen duen osagai berria. Haatik, kontakizunak ez du sortze-mitora arreta biltzen, baizik eta lehenaldi hurbil-hurbileko arazoetara. Xahok filologia bazuen lanabes eta Navarro Villosladak bidaia, Aranak XIX. mendearen azken laurdena behatzeak sorrarazitako balorazio, sentimendu eta iradokizunak.

Lara eta Amagoiaren zeregina Aitorren alaba batek, Zadorrako ninfak, hartzen duen arren, Aranak hautatutako esatariaren istorioko muina jada ez da Aitor, honek eraturako komunitatearen iraupena baino. Xaho eta Navarro Villosladak baliatutako esatariek Aitalehenaren figura eraikitzen duten bitartean, honen sorkari batek egindako ibilbideaz dihardu Aranarenak: garaikide dituen komunitateetatik bereiziz, komunitate jakinaren identitate-ezaugarriak finkatzen doan Aitalehena desagertu da. Beste zerbaitek harrapatzen du erdigunea: ondorengo baten nortasun-bereizgarriek jasandako galerek. Azken batez, Aitorren eraikuntzak ez du jarraitzen hark eraiki bezala. Aranak, Aitor euskaldunen Aitalehen dela ontzat eman eta honen ondorengoak ditu gai.

Ondorengoek pairatutako galerak badu eragilerik: Hegoan lekutzen da. *Amayako* Amagoiak eta Etxegarairen itzulpeneko kontalariak esandakoaren arabera Pirinioak mendikate osoa gabe, Mendebaldean soilik bereganatu zuten Aitor eta bere semeek²¹. Ekialdea, Aitorren Ahaideek jendeztatu zuten. Halere, berriro bidetari helduz, Ahaideok Hegorantz egin zuten lur aberatsa goen bila²². Gauzak horrela, antzinako legeen indargabetzea dakartenak Aitorren Ahaideen ondorengoak izango lirake, nahiz eta Aranak berak ez zehaztu. Dena den, Zadorrako ninfaren kontakizunetik ez da zaila ondorioztatzea Arana uste horretan oinarritzen dela.

Aitor biziberritzeko garaia geroratu doa. Xahok Lararen ahotsean gerra punikoen bukaeran kokatu zuen enuntziazioaren ekintza; Navarro Villosladak Amagoiaren ahotsean VIII. mendean; Bizente Aranak idazketaren lehenaldi hurbil hurbilean. Aitalehena biziberritzeko garaia geroratu ahala, honen ondorengoaren identitatea bestelakotuz doala nabarmena da. Amagoiak denboran atzera eginaz Aitorren figura mamitzen duenean, Larak egotzitako ezaugarri berberak egotzen dizkio, baina Amagoiaren orainaldian, bereizgarri horietako bat, sinesmenarena, galtzear dago: hortik Amagoiaren bakardadea

²¹ Amagoiak dioenez, «*Y los siete hijos del anciano se repartieron entre si la mont a occidental*» (131).

²² Amagoiak jakinarazitakoaren arabera, «*Pero los deudos del patriarca, a quienes quedaba el resto de la cordillera, murmuraban: [...] Vemos grandes planicies al Sur, que deben de ser f rtiles riberas [...]; vamos a repartirnos el campo feraz del Mediod a*» (131).

eta tristura. Zadorrako ninfaren egunetan zeharo zorigaitzekoak dira Aitorrek eratutako komunitateko bizilagunak: beren legeak suntsitu dizkiete.

Nahiz «Iberia o la ninfa del Zadorra»n, nahiz «Aitor»en idazketaren orainaldiko baldintzek estutzen dute Arana. «Aitor» legendan, egun ilun eta triste batean, bere seme-alaben negarrak iratzarri eta hilerritik atereaz, haritzaren oinetara doa Aitalehena: haritzaren enborra zauriturik dakusa. Ezin eraman begi aurrean haritzak pairatu dituen tratu txarren markak eta handik negar-zotinka urrutiratuko da. Horretan, haritzaren kimu eder, gazte eta indarrean datorrena ikusten du. Kimu horren enbor zuzenetik zazpi adar nagusi ateratzen ziren: hauek ere kementsu. Aitorren aurpegia erabat aldatzen da, tristura adieraztetik itxaropenez gainezka dagoenaren itxurara igaroz. Kimu honi so zegoela, zarata gorgarri batek hautsi zuen baretasuna eta ia aldi berean haize oldartsu batek haritz gaztea. Mendetako haritza eta honen kimu gaztea intzirika ari ziren. Aitorri bihotza hausten zitzaion kimu gaztearen adarrak elkar jotzen zutela nabaritzean. Orduan, adarretik adarrera harizpi ikusezinak jarri zituen gelditu mantentzen zitzan eta haizeari aurre egiteko indarrak batzeko modua eman ziezaien. Egindakoarekin pozik, etorritako bidetik itzuli zen.

Beraz, Arana ez da arduratzen euskaldunen jatorriaz, ezta Euskal Herriaren edo Iberiaren eraketaz ere. Ez da bere xedea giza komunitate baten identitate-ezaugarriak definitzea. Antzinako gorabeherak gabe, orainaldikoek erakartzen dute bere arreta. Orainaldi horretan Aitorrek eraikitako komunitatearen iraupena arriskutan dago. Berpiztutako Aitorren mezua gardena da: egoerari aurre egiteko bidea batasuna da.

Xahoren jomuga giza komunitate baten identitate-ezaugarriak zehaztea zen. Baita *Amayako* Amagoiak erretratutakoarena ere. Identitate-ezaugarri horiei tinko eusteagatik, bakarrik gelditzen da: VIII. mendeko giza komunitateak aldaketa hobetsi du erlijioaren alorrean. Berrero, kinka larrian da XIX. mendean giza komunitate hori. Kinka larriari nola erantzun asmatzeko sus-traitetara doa argi bila Arana: legenda batean Aitor bera dakar, bestean, honen alaba.

Badago berdintasunik eta alderik Aranaren bi legendon artean. Berdintasuna aldarrikapenean dago: batasuna. Aldea, batzera deitzen dituenetan: Euskariako bizilagunak, «Aitor»en, Hesperia-koak «Iberia ó la ninfa del Zadorra»n. Hesperia-ko Hegoaldekoak izan direnean Euskariako zoritxar-rraren eragileak, besarkadan dakusa konponbidea.

3. ONDORIOAK

Xahoren sorkuntza izan zen Aitor Aitalehenak, Xahorena soilik izateari uzten dio, beste idazle batzuk bereganatzen dutenean, beren ondare ere baliatzen bezala hartaz baliatzen. Bidaia zehatzik ez zegoenean Xahoren testuan, Navarro Villosladaren *Amayako* Amagoiak bidaia jakin batez dihardu, Aitorrena Euskal Herrian behin betikoz bukatuz, honen Ahaideek Hegoalderantz jarraitzea erabaki zutenean. Aranaren «Iberia»ko ninfak, bere aldetik, Aitorrek gazte denboran maiteak izan zituela dio eta zahartzaroan Zuriarekin izandako alaba dela Iberia, Xahok Aitorri bikotekide bakarra egotzia zioenean: Amagoia. Aranak mundu klasikoan ezaguna zen sortze-mito batera jotzen du, horrelakorik aipatu ez izanagatik ez Xahoren legendak, ezta

Amagoiaren kontakizunak ere. Hitz batean, Xahoren Aitor sorkaria beste testu batzuetara igarotzen da. Testu hauen egileek beren gisara erabiltzeko lizentzia hartzen dute: aldaerak gehitzen zaizkio Xahok eraikitakoari.

Bere behar, nahi edo helburuetara egokitzen du idazle bakoitzak. Xahok Aitor Aitalehen duen giza komunitatearen identitate-ezaugarriak mugatu zituen. Giza komunitate horren identitate-ezaugarriren bat bestelakotuz doala sumatzean aurkitzen du Aitor XIX. mendeko Hegoaldeko kontakizunak. Navarro Villosladaren *Amayan* Aitorren erlijioa dago kolokan, Aranaren legendetan, berriz, legeak. Aitorren ondorengoan artean kristautasuna nagusitu zen VIII. mendean N. Villosladarentzat: *Amayan* bakardadea ezartzen dio Amagoiari ilbete-festaren ospakizunerako. Aitorren ondorengoek gobernatzeko zituzten legeak galdu dituzte: kendu egin dizkiete. Testuinguru horretan, haizeari errazago aurre egiteko haritzaren zazpi adarrak indarrak batzeko norabidean jartzen Aitor ikusi izana edo Aitorren alaba Zadorrako ninfaren hitzak ditu Aranak lasaigarri.

Zeinahi garaitan kokatzen direla ere kontatutako gertaerak, idazlearen orainalditik atzematen dira. Xahok, Navarro Villosladak eta Aranak XIX. mendetik idazten dute. Nahiz eta antzinako lehenaldian lekutu gertaerak herri bakoitzak izaera berezia duela adierazia duen garai batetik sortzen du Xahok Aitor Aitalehena. Baita Navarro Villosladak ere, iragan urruneko VIII. mendera begiratzen duenean eta, zer esanik ere ez, Aranak idazketaren lehenaldi hurbil-hurbilaz diharduenean. Guztiek XIX. mendetik behatzen dituzte iragan denborok eta beren herriaren izaera berezia mugatzen ala izaera hori zertan den edo zertan izatea nahiko luketen azaltzen ari dira.

Atentzioa ematen du denboraren joanak ekarritako galeren alorra begiratzeak edo, agian, egokiago litzateke honela esatea: XIX. mendeko Hegoaldeko narratibak azpimarratu nahi izan zituen galerak begiratzea. Aitorren garaian lau ezaugarrik bereizten zuten euskalduna gainerako giza komunitateengandik: hizkuntzak, ohiturak, erlijioak eta legeak. Erlijio mailako ordezkatzeko gai hartzen dute, baita legeen indargabetzearena ere eta horrek sorrarazitako buruhaustea, baina Aitorren hizkuntzaren egoera ez da inoren arreta erakartzera heltzen. Legeen ezeztatzeak hain nahigabeturik daukan Aranak, Zadorrako ninfaren ahotan honako hitz hauek ipintzen ditu: «*complaciéndome sobre todo en recorrer el Arga, el Ega, el Zadorra, el Irati, el Salazar, y los demas rios en cuyas amenísimas orillas se oye todavía la lengua dulcísima que hablaba mi padre*» (357). Halere, Aitorren hizkuntzak bizi duen kinka larriak ez du sustatzen Aranaren baloraziorik. Dirudienez, Aranak aski du non edo non oraindik euskara entzutearekin, garaikide dituen zenbait idazle oso kezkatu azaldu izanagatik hizkuntzaren iraupenarekin eta Felipe Arrese Beitia, adibidez, «Ama euskeriari azken agurra» (1879) idazteraino iritsi. Bereizgarri horren ahultasunak, ordea, ez du eragiten negarrik eta egonezinik Aranarengan.

Aitorrek eratutako giza komunitatearen identitate-ezaugarriak zedarritu Xahok eta Xahoren sorkariak Hegoaldeko narratiban agerrera egiten duenean, Etxegarairen itzulpenean ezik, ezaugarri horietan jasandako galerez jarduteko bitarteko bihurtzen da. Galerez ez dute balorazio berdinek egiten. Navarro Villosladak begi onez ikusten du Aitorren sinesmena kristautasunarengatik ordezkatzeko, Aranak legeak indargabetzea salatzen duen bitartean. Azken batez, guztiek, mugimendu erromantikoak bultzaturik, giza komuni-

tate baten berezitasunak dituzte gai, dela berezitasun horiek nola taxutu ziren agertzeko, dela denboraren joanean jasandako aldaketaren bat hobesteko edo gaitzesteko. Gaitzesten duenari, oroimina dario, noski.

4. BIBLIOGRAFIA

- AGIRRE, D., 1898, *Auñemendiko Lorea*, Bilbo, Euskalzale moldagintza.
- ARANA, V. DE, 1983, *Los últimos iberos. (Leyendas de Euskaria)*, [1882], Bilbao, Editorial Amigos del Libro Vasco. «Aitor», 337-341. «Iberia ó la ninfa del Zadorra», 345-361.
- ARRESE BEITIA, F. DE, 1879, «Ama euskeriari azken agurrak!!!», *Revista Euskara*, II, 238-243.
- BAROJA, P., 1922, *La leyenda de Jaun de Alzate*, Madrid, Rafael Caro Raggio.
- CHAHO, J. A., 2008, *Aitor.-Légende Cantabre. Aitor: Leyenda Cántabra. Aitor-Kantabriar kondaira*, [1845], Erevan-Bilbao, Asoghik.
- 1847, *Histoire primitive des Euskariens-Basques*, I, Madrid, Bayonne, Chez Jaymebon Éditeur.
- «La leyenda de Aitor», *Revista Euskara*, I (1878) 220-230, 241-248, 281-289; II (1879) 12-17, 44-52. Traducido del original francés por D. Arturo Campión.
- ETXEGARAI, K., [1882], «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera», in A. M. Toledo (ed.), 1990, *Leiendak*, Donostia, Etor, 151-154.
- JUARISTI, J., 1987, *El linaje de Aitor. La invención de la tradición vasca*, Madrid, Taurus Ediciones.
- MOLL, N., 2002, «Imágenes del 'otro'. La literatura y los estudios interculturales», in A. Gnisci, *Introducción a la literatura comparada*, Barcelona, Editorial Crítica.
- NAVARRO VILLOSLADA, F., 1977, *Amaya o los vascos en el siglo VIII*, [1879], Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca.
- RAMIREZ, J. D., 2000, «Constitución Literaria de la Identidad Nacional», in A. Rosa Rivero; G. Bellelli; D. Bakhurst (ed.), *Memoria colectiva e identidad nacional*, Madrid, Biblioteca Nueva.
- TOLEDO, A. M., 2010, «Aitor, euskaldunen identitatearen eratzailera», *Oihenart*, 25, 325-349.
- 2011, «Tubalengandik Aitorrengana», *Euskera*, 56,3, 697-718.

LABURPENEA

Xahoren Aitor hegoaldeko XIX. mendeko narratiban

Agustín Xahok 1845ean argitaratutako *Aitor. Légende Cantabre* legenda abiapuntu, XIX. mendeko Hegoaldeko narratibak nola jaso zuen Aitor aitalehena aztertzen da. Horretarako Xahoren legenda, Francisco Navarro Villosladaren *Amaya o los vascos en el siglo VIII* (1879) eleberria, Karmelo Etxegararen «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera» (1882) legenda eta Bizente Aranaren «Aitor» (1881) eta «Iberia ó la ninfa del Zadorra» (1882) legendak erkatzen dira. Xahok eraikitako Aitor aitalehena beren kontakizunetara daramaten Hegoaldeko idazleok beren gisara erabiltzeko lizentzia hartu zuten, bakoitzak bere nahi edo helburuetara egokituz eta, batez ere, hark eraturako giza komunitatearen identitate-ezaugarrietan jasandako galerez jarduteko bitarteko bihurtu zuten.

Gako hitzak: giza komunitatea; aurkakotasuna; identitatea; aitalehena; kristautasuna; foru-indargabetzea.

RESUMEN

Aitor de Xaho en la narrativa decimonónica peninsular

Se analiza el tratamiento que el patriarca Aitor recibe en la narrativa decimonónica peninsular. Con este objetivo, en primera instancia se examina la leyenda que lo configuró, *Aitor. Légende Cantabre* (1845) de Agustín Xaho, para

a continuación observar las similitudes y disimilitudes que presenta dicha figura en *Amaya o los vascos en el siglo VIII* (1879) de Francisco Navarro Villoslada, «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera» (1882) de Karmelo Etxegarai y «Aitor» (1881) e «Iberia ó la ninfa del Zadorra» (1882) de Bizente Arana. En las citadas obras los escritores se arrojan la licencia de subordinar a su propósito el personaje creado por Xaho y fundamentalmente lo utilizan para señalar la pérdida de rasgos identitarios que ha sufrido la comunidad conformada por el patriarca Aitor.

Palabras-clave: comunidad; oposición; identidad; patriarca; cristianismo; abolición foral.

ABSTRACT

Xaho's Aitor, in the peninsular nineteenth century fiction

The treatment of Aitor the Patriarch in the peninsular nineteenth fiction is analyzed through this report. For this reason, firstly the legend that formed him is examined, *Aitor. Légende Cantabre* (1845), Agustín Xaho's follows where the similarities and differences that this figure presents in *Amaya o los vascos en el siglo VIII* (1879) written by Francisco Navarro Villoslada, in «Aitor-en etorrera edo Euskal Erriaren asiera» (1882) by Karmelo Etxegarai, and «Aitor» (1881) and «Iberia ó la ninfa del Zadorra» (1882) by Bizente Arana. In the works mentioned, writers take the opportunity to subordinate the character created by Xaho to their purpose and mainly use it to point out the loss of identity that the community shaped by Aitor has suffered.

Keywords: community; opposition; identity; patriarch; Christianity; basque jurisdiction or charter abolition.

Fecha de recepción del original: 19 de diciembre de 2013.

Fecha de aceptación definitiva: 5 de febrero de 2014.